

DUNYO TILSHUNOSLIGIDA TAQLID SO‘ZLAR BORASIDAGI LEKSIK-SEMANTIK QARASHLAR TAHLILI

 <https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-21-65-70>

TashmuxeMedova Dildora Aziz qizi

Xitoyshunoslik fakulteti, Lingvistika (xitoy tili)

1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: PhD. **O.M.Ochilov**

Annotatsiya: Kishilik jamiyatining ilk bosqichlaridayoq taqlidlar so‘zlashuvning asosiy vositasi sifatida namoyon bo‘lgan. Ularni grammatik jihatdan tadqiq qilish biroz keyinroq boshlangan bo‘lishiga qaramay, ular borasida shu kungacha zalvorli ishlar olib borildi. Ushbu maqola taqlid so‘zlarning tarixan yuzaga kelishi va o‘rganilishini tadqiq qilgan bo‘lib, unda dunyo olimlari, xususan xitoy tilshunoslarining taqlid so‘zlar borasidagi qarashlari, uning terminologiya va morfologiyada tutgan o‘rni haqidagi fikrlari o‘rganiladi. Taqlid so‘zlarning turli tillarda ta’riflanishi va ular o‘rtasidagi asosiy farqlar ko‘rsatib beriladi. Taqlid so‘zlar borasida umumiy xulosalar va muallif qarashlari beriladi.

Kalit so‘zlar: taqlid so‘zlar, morfologiya, terminologiya, stilistika, semantika, izohli lug‘at.

Abstract: From the earliest days of human society, onomatopoeic words have been seen as the primary means of communication. Although their grammatical study began a little later, a great deal of work has been done on them until this day. This article studies the historical origin and study of onomatopoeia, and examines the views of world scholars, especially Chinese linguists, on onomatopoeic words and their role in terminology and morphology. The descriptions of onomatopoeic words in different languages and the main differences between them are shown. General conclusions and author's views on onomatopoeic words are given.

Keywords: onomatopoeic words, morphology, terminology, stylistics, semantics, description.

Tilning lingvistik tabiatiga ko‘ra alohida guruhni tashkil etadigan va so‘z turkumlari tizimida o‘ziga xos mavqega ega bo‘lgan taqlid so‘zlar dunyo tilshunoslari tomonidan turli bahs-munozalarga sabab bo‘lib kelayotgan mavzulardan biri hisoblanadi. Taqlid so‘zlarning etimologiyasi qadimgi yunon tilshunosligiga borib taqaladi.¹ O‘rta asrlardan boshlab taraqqiy qila boshlagan yunon tilshunosligi 1570-

¹ Henry George Liddell. Robert Scott. A Greek-English Lexicon. Oxford. Clarendon Press. 1940.

yilda ilk bor *onomatopoiia* (“*onomatos*” – so‘z, *nom* va “*poiein*” – hosil qilmoq so‘zlaridan) atamasi qo‘llaniladi ² va shundan boshlab, tabiatdagi mavjud tovushlarning tildagi va yozuvdagi aks nomi bo‘lgan, o‘zbek tilida taqlid so‘zlar deb yuritiladigan so‘zlarni ifodalash uchun foydalaniladi. Turli til vakillari taqlidlarni turlicha nomlaydi va ularga o‘ziga xos ta’rif beradi. Taqlid so‘zlar uchun umumiy ta’rifni anglab olish dunyo tilshunoslik lug‘atlarida qanday ta’riflanishini ko‘rib chiqishni afzal bildik. Asli lotin va yunon tillaridan kelib chiqqan Yevropa tillaridagi *onomatopoeia* so‘zi nom berish ma’nosini ifodalaydi va olamdagi mavjud tovushlardan paydo bo‘lgan so‘zlar sifatida talqin qilinadi.³ “Hozirgi zamon xitoy tili lug‘ati”da “taqlid so‘zlar turli tovushlarning so‘zlaridir”⁴ deya ta’riflangan. “So‘zlar dengizi” nomli xitoy tili izohli lug‘atida esa taqlidlar ikki xil, 象声词 va 拟声词 nomlari bilan atalishi mumkinligi aytilib, ular tabiiy (yoki tabiat) tovushlardan hosil bo‘lgan so‘zlardir,⁵ deb aytiladi. Koreys tili izohli lug‘atlarida taqlid so‘zlar tabiatdagi mavjud tovushlarga taqlidni ifodalaydi va hodisa yoki narsa bilan uning ovozi o‘rtasida bog‘liqlik mavjud, deb yoziladi. Faqatgina fransuz tili izohli lug‘atida taqlid so‘zlar inson, hayvon, tabiat va biror mexanizmning ovozigacha taqlidan hosil bo‘lgan so‘zlardir, deb alohida sanalgan.

O‘zbek tilshunoslik terminlariga berilgan izohda taqlid so‘zlar inson, hayvon va boshqa narsalarning tovushini va obrazini taqlidan ifodalovchi so‘z sifatida yoritilgan.⁶ O‘zbek tilshunosligida yuqorida berilgan ta’riflardan farqli o‘laroq, taqlid so‘zlar obrazni ham ifoda etishi mumkinligi ta’kidlanadi. Boshqa bir adabiyotlarda esa taqlid so‘zlar tovushga va holatga nisbatan taqlidni ifodalashi ta’kidlangan. O‘zbek tilshunosligida faqatgina tovush va ovoznin emas, balki obraz va holatni umumiy tarzda ifodalovchi so‘zlar taqlid so‘zlar deb yuritiladi. Yuqorida sanab o‘tilgan dunyo atamashunosligida taqlid so‘zlarning nomlanishida aynan tovushga taqlid ishorasi mavjud.

Insoniyat taqlid so‘zlarni o‘rta asrlarda alohida guruh sifatida anglagan bo‘lsa ham, tilshunoslikka so‘z turkumi sifatida kirib kelishi va tadqiq qilinishi biroz kechroq boshlangan. Tadqiqotlar turli tillarda turlicha davrda olib borilgan.

Taqlid so‘zlar XIX asr oxirigacha xitoy tilshunoslari tomonidan unchalik e’tiborga olinmagan. 1898 yilda xitoy tilshunosi Ma Dziandjong "Mashi Ventong"

² Osaka, Naoyuki (1990). "Multidimensional Analysis of Onomatopoeia – A note to make sensory scale from word". *Studia phonologica*. 24: 25–33 b. [hdl:2433/52479](https://doi.org/10.2433/52479). NAID 120000892973.

³ American Heritage Dictionary of the English Language, Fifth Edition, 2015.

⁴ 现代汉语词典：商务印书馆创立15周年纪念版中国科学院语言研究所词典编辑室编。—6版。—北京：商务印书馆，2012，1874页。

⁵ 现代汉语辞海（套装共3册）（最新修订版）—北京：中国书籍出版社，2011。

⁶ A.Hojiyev. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – T.: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002, 103b.

asarida birinchi marta taqlid soʻzlarni eslatib oʻtgan. Ma taqlid soʻzlarni "piktogrammalar va tovushlar uchun ishlatiladigan belgilar" deb atagan.⁷ Lekin Ma Dziandjong ularni ravish deb hisoblagan.

Hozirgacha taqlid soʻzlar xitoy grammatikasida 100 yillik tadqiqiy bosqichni, olimlarning koʻzi ilgʻamagan davrlardan to hozirgi, yaʼni taqlidlarning tasnifi, ularning sintaktik xususiyatlari yoritiladigan davrgacha yoʻlni, bosib oʻtdi. Taqlid soʻzlar xitoy tilshunosligida XIX asr oxiridan 1940-yillargacha boʻlgan grammatik yozuvlarda kamdan-kam tilga olinadi va muammosi eʼtibordan chetda qolgandek koʻrinadi. Shu sababli ham hozirgacha aniq xulosalar berilmagan va xitoy tilshunoslari soʻz turkumlari va ularning tavsifi borasida qaysi nazariyaga amal qilishlari yuzasidan turli guruhlariga boʻlinib qolgan. Lingvistikaga yunoncha va lotincha onomatopoeia atamasi sifatida kirib kelgan tovushga taqlidni ifodalovchi soʻzlarning eng birinchi muammosi – bu xitoy tilida uning xususiyatlarini ochib beruvchi atama topish edi. Turli tilshunos olimlar taqlidlarni ifodalovchi soʻzlarga turlicha nom berganlar. Xususan, Ma Djen (马真) oʻzining grammatikaga oid asarida turli ovozlarga taqlid qilgan soʻzlarni “拟声词” yoki “象声词” deb atalishini taʼkidlasa-da⁸, oʻzi “象声词” nomini maʼqul bilib, keyingi oʻrinlarda taqlidlarni shunday ataydi. Yana bir xitoy olimi Ding Shengshu (丁声树) taqlid soʻzlarga alohida toʻxtalib, ularning taʼrifini bermagan. Biroq, taqlid soʻzlarni xitoy tili morfologiyasidagi eng soʻnggi, 10-soʻz turkumi sifatida “象声词” nomi bilan eʼtirof etgan.⁹ Xitoy tili nazariy grammatikasini umumiy tarzda yoritgan zabardast olimlardan biri Dju Desi (朱德熙) ham zamondoshi singari taqlidlarga alohida taʼrif bermagan boʻlsa ham, ularni “拟声词” sifatida alohida soʻz turkumlari doirasida sanab oʻtadi.¹⁰

Vang Li “Taqlid soʻzlar atrofida turli tovushlarga taqlidan paydo boʻladi, ular yozuvda va tilda aynan tovushni chiqarib berishi shart emas. Tabiiy tovushga ishora qilsa va uni tinglovchi tushunsa boʻlgani. Ana shunday tovushlarni grammatika emas, balki uslubshunoslik oʻrganadi, biroq uning ifodalanishi maxsus til shaklini talab qilganligi uchun grammatik jihatdan oʻrganish kerak”¹¹ degan fikrlarni ilgari surib, taqlidlarni “拟声词” deb ataydi. Bu borada Vang Lining fikrlariga qoʻshilmaymiz. Uning taʼkidlashicha, taqlid soʻzlar, avvalo, biror tabiiy hodisaning inson ongida

⁷ 建忠. 马氏文通. – 北京: 商务印书馆, 1987, 231.

⁸ 马真. 简明实用汉语语法教程 – 2版. – 北京: 北京大学出版社, 2015, 28.

⁹ 丁声树. 现代汉语语法讲义. – 北京: 商务印书馆, 1999, 6.

¹⁰ 朱德熙. 朱德熙文集. – 北京: 商务印书馆, 1999, 50.

¹¹ 王力. 中国现代语法. – 北京: 商务印书馆, 2011, 296.

gavdalanishiga yordamlashadi. Ularning tildaagi vazifasi tovush yoki aynan chiqarib takrorlab berish emas, balki turli tovushlar orasidan farqlash va aynan nimaning taqlidi ekanligini tinglovchiga yetkazib berishdan iborat. Asosiy vazifasi ma’no kasb etish emas, balki tovushlarni anglatish bo‘lgan so‘zlar grammatikada o‘rganilmaydi, degan fikr, bizningcha, so‘zlarni morfologiya doirasidan chiqarib yuborish uchun yetarli emas. Har bir so‘z qanday ma’no anglatmasin, qanday grammatik funksiyani bajarmasin, tilda o‘z o‘rniga ega bo‘lishi kerak. Semantik tahlil etish mumkin bo‘lsa, mustaqil so‘z turkumi doirasida, ma’no anglatmay, faqatgina grammatik vazifa bajarsa, yordamchi so‘z turkumi doirasida, ikki xil holatda ham ma’no anglatasa, oraliq so‘zlar doirasida talqin etilib, aynan tilshunoslikda o‘rganilishi kerak. Bizningcha, stilistika tovushlarni inson ongiga ta’siri va uning tilda qanday aks etishini o‘rgansa-da, butun grammatik xususiyatlarini ochib bermaydi. Taqlidlar ma’no bera olar ekan, ular har bir til grammatikasi tarkibiga kiritilishi kerak.

Taqlidlarning xitoycha nomlanishiga kelsak, xitoy grammatikasi rivojining yangi bosqichida ham turli tilshunoslar turli nomlar bilan atab keldilar, jumladan, “象声词”(tovushga o‘xshagan so‘zlar), “模声词”(taqlidiy so‘zlar), “状声词”(holat tovushi so‘zlari), “表音词”(ovozni ifodalovchi so‘zlar) “拟声词”(tovushni aks ettiruvchi so‘zlar). Butunxitoy atamalarini standardlashtirish qo‘mitasi grammatikadagi 12 ta so‘z turkumidan biri “拟声词” nomi bilan atalishini belgilab bergan. Atama so‘zlovchining turli narsalarning tovushiga taqlid qilishini bildiradi, bundan tashqari, aynan shu atama xalqaro tan olingan onomatopoeia so‘zining xitoycha nomlanishidir. Shu bois biz ham xitoy tilida taqlidlarni ifodalash uchun eng maqbul atama bu 拟声词 deb hisoblaymiz.

Taqlid so‘zlarning atama sifatida tilshunoslikda ta’riflanishi har bir tilning tabiatidan kelib chiqqan holda amalga oshirilishi kerak deb hisoblaymiz. O‘zbek tilidagi singari holat va obrazni ham ifodalagan so‘zlar boshqa tillarda taqlidiy so‘zlar doirasiga kiritilmasligi va boshqa grammatik funksiyani bajarishi mumkin. Yuqoridagilardan shunday xulosa qilish mumkinki, tabiatdagi mavjud hodisa va tovushlarga taqlidni ifodalovchi so‘zlar taqlid so‘zlar deb ataladi. Ular so‘z sifatida terminologiya va morfologiya doirasida o‘rganilishi va tahlil qilinishi kerak.

Xitoy tilida taqlidni ifodalovchi so‘zlar esa aynan tarjimasifatida “拟声词” termini bilan ifodalanishi kerak deb hisoblaymiz. Uning “象声词”, “模声词”, “状声词” nomlari taqlidlarning barcha xususiyatlarini ochib bera olmaydi va ularni grammatik jihatdan chegaralab qo‘yadi.

REFERENCES

1. Henry George Liddell. Robert Scott. A Greek-English Lexicon. Oxford. Clarendon Press. 1940.
2. 现代汉语词典: 商务印书馆成立115周年纪念版 中国社会科学院语言研究所词典编辑室编。 — 6版。 — 北京: 商务印书馆, 2012。
3. A.Hojiyev. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – T.: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.
4. 建忠。马氏文通。 — 北京: 商务印书馆, 1987, 231。
5. 马真。简明实用汉语语法教程 – 2版。 — 北京: 北京大学出版社, 2015。
6. 丁声树。现代汉语语法讲话。 - 北京: 商务印书馆, 1999。
7. 朱德熙。朱德熙文集。 - 北京: 商务印书馆, 1999。
8. 王力。中国现代语法。 — 北京: 商务印书馆, 2011。
9. Рахматуллаева, Д. М. (2021). 汉语语音及它的教学问题 (乌兹别克斯坦学生为例). *Современные востоковедческие исследования*, 3(1), 6-13.
10. Назарова, С. А. (2019). Проблема интерференции в процессе обучения китайскому языку. In *Китайская лингвистика и синология* (pp. 294-297).
11. Очиллов, О. ХИТОЙ ФОЛЬКЛОР ҲИКОЯЛАРИ // ORIENSS. 2021. №Special Issue 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/hitoy-folklor-ikooyalari> (дата обращения: 30.03.2022).
12. Мустафаева, Самида ХИТОЙ МИН ДАВРИ ЛЕКСИКАСИ ТАДҚИҚИДА АСОСИЙ МАСАЛА ВА МУАММОЛАР ХУСУСИДА // ORIENSS. 2021. №Special Issue 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/hitoy-min-davri-leksikasi-tad-i-ida-asosiy-masala-va-muammolar-hususida> (дата обращения: 30.03.2022).
13. Мавлянова, У.Х. СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «ЧИСЛИТЕЛЬНОЕ» В КАТЕГОРИИ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В СОВРЕМЕННОМ КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ // ORIENSS. 2021. №Special Issue 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-ponyatiya-chislitelnoe-v-kategorii-chastey-rechi-v-sovremennom-kitayskom-yazyke> (дата обращения: 30.03.2022).
14. Юсупова, Хилола Саъдулла Қизи ҲОЗИРГИ ХИТОЙ ТИЛИДА ОТ ТУРКУМИГА ОИД СЎЗЛАРНИНГ СЎЗ ҚЎШИШ УСУЛИНИНГ БОҒЛОВЧИ МОДЕЛИ АСОСИДА ЯСАЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ // ORIENSS. 2021. №Special Issue 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ozirgi-hitoy-tilida-ot-turkumiga-oid-s-zlarning-s-z-shish-usulining-bo-lovchi-modeli-asosida-yasalish-hususiyatlari> (дата обращения: 30.03.2022).

-
15. Хасанова, Ф. М. (2020). ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЛАО ШЭ. *Universum: филология и искусствоведение*, (11 (78)), 31-34.